

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De ontwikkeling van politiek protest in Nederland sinds de jaren zeventig

Kriesi, H.; Castenmiller, P.

Citation

Kriesi, H., & Castenmiller, P. (1987). De ontwikkeling van politiek protest in Nederland sinds de jaren zeventig. *Acta Politica*, 22: 1987(1), 61-84. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3449567>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3449567>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Onderzoek

De ontwikkeling van politiek protest in Nederland sinds de jaren zeventig

Hanspeter Kriesi en Peter Castenmiller

I. Inleiding

In 1983 publiceerden Thomassen e.a. *De verstomde revolutie*, een studie naar politieke opvattingen en gedragingen van Nederlandse burgers na de jaren zestig. Met deze titel suggereren de onderzoekers dat de toename van politieke onrust en protest (wel aangeduid met het begrip 'participatierevolutie') in de tweede helft van de jaren zeventig geheel is uitgewoed. De vlag dekt echter de lading niet helemaal. Op basis van de empirische analyse komt Heunks (1983: 161) weliswaar tot de conclusie dat zich in deze tijd in de Nederlandse bevolking een 'voorzichtige matiging' voltrok, maar Elsinga (1983: 193) concludeert op basis van hetzelfde cijfermateriaal 'dat niet alleen de ontwikkelingen in de aard en omvang van politieke participatie in de afgelopen jaren gering zijn geweest (...), maar dat ook de samenhangen tussen de aard en omvang van de politieke participatie enerzijds en een aantal sociaal-politieke kenmerken anderzijds nauwelijks zijn veranderd tussen 1974 en 1979'. En in zijn proefschrift bevestigt Elsinga (1985: 131f) deze conclusie nog een keer: 'Al met al gaven de participatieontwikkelingen geen duidelijke ondersteuning van de algemene these van matheid en verstroeving in de jaren zeventig te zien'.

Nu zou het kunnen zijn dat de participatierevolutie weliswaar in de jaren zeventig nog niet is verstomd, maar dat zij sindsdien min of meer is stilgevallen. Een oppervlakkige verkenning van de recente ontwikkeling van de verschillende nieuwe sociale bewegingen die uit de 'culturele revolutie' van de jaren zestig voortgekomen zijn en die daarna de dragers van het politieke protest zijn geworden, blijkt dit vermoeden te bevestigen. Deze bewegingen zijn in het midden van de jaren tachtig alle min of meer in een impasse terecht gekomen: De vrouwenbeweging verkeert in problemen, de wereldwinkels verkopen minder producten en zijn tot bezuinigen genoopt, de kraakbeweging strijdt met de rug tegen de muur en heeft een groot deel van de sympathie, die zij eens onder de bevolking had, verloren, de anti-kernenergiebeweging bestaat haast niet meer en de mil-

ieubeweging heeft een sterk geïnstitutionaliseerd karakter. Alléén de vredesbeweging blijkt nog in staat brede groepen van de bevolking te mobiliseren, hoewel ook deze 'laatbloeiër' in een moeilijke situatie verkeert, nadat het volkspetitionnement geen invloed op de beleidsvorming van de regering had.

Een reden voor een laat stilvallen van de protestcyclus die in de tweede helft van de jaren zestig is begonnen¹, zou kunnen zijn dat de economische ontwikkeling pas vanaf 1979 de trekken begon te vertonen die de auteurs van de 'verstomde revolutie' zo belangrijk achten voor de achteruitgang van politiek activisme. Tijdens de enquête van Thomassen e.a. in 1979 waren de gevolgen van de mondiale economische crisis in Nederland wel voelbaar, maar minder sterk dan gemiddeld in de andere EEG-landen en duidelijk minder dan in de Verenigde Staten. Pas na de tweede oliecrisis, die in dat jaar inzette, verdiepte de economische crisis in Nederland zich en steeg de werkloosheid ver boven die van de Verenigde Staten en boven het EEG-gemiddelde uit (Fortuyn 1983: 259). Verder zou men kunnen vermoeden dat de protestgeneratie, die door de 'culturele revolutie' van de jaren zestig gevormd werd en die de nieuwe sociale bewegingen vooral gedragen heeft, pas in de jaren tachtig in een fase van haar levenscyclus terecht is gekomen, waar zij definitief over wilde gaan naar een min of meer 'burgerlijk leven'. Een heroriëntatie van politieke activisten op het privéleven is volgens Hirschman (1982) na iedere periode van intensieve politieke participatie niet alleen op min of meer op zichzelf staande factoren zoals de economische ontwikkeling, maar ook op endogene oorzaken terug te voeren, omdat de resultaten van een intensief politiek engagement nooit kunnen voldoen aan de hooggespannen verwachtingen en zodoende noodgedwongen tot teleurstelling leiden.

Aan de andere kant zijn er redenen die doen vermoeden dat het ook na de jaren zeventig niet tot een verstommen van de revolutie is gekomen. Zo zou men in navolging van Inglehart (1977) kunnen stellen dat politieke waarden en gedragspatronen relatief stabiele effecten van socialisatie zijn. Met andere woorden, ook al wordt een protestgeneratie, zoals de generatie die in de tweede helft van de jaren zestig politiek bewust is geworden, ouder, dan nog wordt zij niet gematigder in haar politieke opvattingen en gedragingen. Deze redenering gaat vooral op voor de kern van een protestgeneratie, dat wil zeggen voor die generatie-eenheid, die het protest in eerste instantie gedragen heeft (DeMartini 1984). Dit soort generatie-effecten zijn echter ook algemeen aantoonbaar voor mensen die belangstelling voor de politiek hebben (Inglehart 1983; Van Deth 1983). Bovendien is het aannemelijk dat ten gevolge van de eerdere mobilisatieprocessen van de jaren zeventig een kern van mensen is ontstaan, die over een zekere

vastberadenheid en ervarenheid wat onconventionele acties betreft beschikken. Op basis van deze redenering zou men kunnen vermoeden dat het protest van de generatie van de jaren zestig ook in de jaren tachtig nog doorgaat. Ten derde is het niet uitgesloten dat de veteranen van de jaren zestig opvolgers in nieuwe generaties van jongeren gevonden hebben. Zo zijn er bij voorbeeld aanwijzingen dat het protest dat zich aan het begin van de jaren tachtig in verschillende Europese steden voordeed, vooral door een nieuwe generatie van jongeren gedragen werd (Kriesi 1984).

Ten vierde zijn sommige vormen van politiek protest, zoals bij voorbeeld handtekeningenacties of demonstraties, die ooit onconventioneel waren, bijna tot een vast bestanddeel van een gewoon politiek actierepertoire geworden. Zo laten Barnes/Kaase e.a. (1979) op het niveau van individuele politieke activiteiten zien dat onconventionele (buitenparlementaire) politieke participatie over het algemeen positief met conventionele (parlementaire) participatie correleert en dat een 'moderne politieke bedrevenheid' beide aspecten van participatie omvat. Op een iets structureller niveau komt Stuurman (1985: 90 e.v.) tot een soortgelijke conclusie, wanneer hij stelt dat de jaren zestig in Nederland onder meer een blijvende verzwakking van de parlementaire politiek teweeg gebracht hebben: 'In plaats van de formule waarin democratie en parlementarisme identiek waren, kwam een formule van democratie als combinatie van parlementaire besluitvorming en sociale actie'. De revolutie is misschien niet verstomd, maar dan toch tot op zekere hoogte geïnstitutionaliseerd. De massale opkomst bij de demonstraties tegen de kruisraketten in 1981 en 1983 en de 3.7 miljoen mensen die het volkspetitionnement in 1985 ondertekend hebben, zijn aanwijzingen voor een zodanige ontwikkeling.

Bepaalde vormen zijn toegankelijker geworden, in die zin dat zij algemeen aanvaard zijn en voor iedereen openstaan, maar de toegankelijkheid van andere vormen heeft zich juist andersom ontwikkeld: de toegenomen werkloosheid heeft niet alleen de bereidheid van vakbonden tot het organiseren van stakingen verminderd, maar ook de mogelijkheid tot deelname aan deze vorm van protest voor een deel van de bevolking ontnomen. Ook andere obstructieve acties zoals het bezetten van woningen zijn in de loop van de jaren tachtig minder toegankelijk geworden. Met andere woorden: het wel of niet verstommen van de participatierevolutie van de jaren zestig is uiteindelijk ook afhankelijk van het wel of niet aanwezig zijn van participatiemogelijkheden, die op hun beurt weer bepaald zijn door de institutionele context (Piven/Cloward 1977) en door de mobilisatiepogingen van specifieke bewegingen.

In dit artikel willen wij aan de hand van empirische gegevens over de deelname aan/bereidheid tot acties van politiek protest de stelling van de

'verstomde revolutie' toetsen en de omvang en determinanten van politieke protestpotentiëlen (deelname en/of bereidheid tot acties van politiek protest) in Nederland in het midden van de jaren tachtig nader bekijken. Onder 'protestpotentieel' verstaan wij hier in navolging van Barnes/Kaase e.a. (1979: 59) 'the individual propensity to engage in unconventional forms of political behavior as a means of political redress'. Eveneens in navolging van Barnes/Kaase e.a. zullen wij eerst protestdeelname en protestbereidheid in het algemeen bestuderen, onafhankelijk van de specifieke issues waarvoor men zich ingezet heeft of waarvoor men bereid is om zich in te zetten. Marsh (1974) en Marsh/Kaase (1979: 67) stellen dat het protestpotentieel vrij weinig gebonden is aan specifieke issuecontexten, dat het hierbij vooral om een gedragsprincipe gaat dat voor iedereen op een algemene manier aan te tonen blijkt 'hoe ver men bereid is om te gaan'. Wij willen echter bij deze veronderstelling niet blijven stilstaan en zullen daarom in een tweede stap ook toetsen of er inderdaad geen issuespecifieke bereidheid tot protest bestaat. De gegevens, die ons ter beschikking staan, werden verzameld in het kader van een in januari 1985 gehouden golf van het Continu-onderzoek van de Universiteit van Amsterdam. Onze operationalisatie van deelname aan en bereidheid tot protest sluit nauw aan bij de vraagstelling van Barnes/Kaase e.a., die ook door Thomassen e.a. (1983: 219) werd toegepast. In tegenstelling tot hun manier van vragen hebben wij niet in één vraag naar deelname en bereidheid gevraagd, maar voor elk aspect van het potentieel een aparte vraag gesteld². Ten tweede hebben wij de algemene vragen naar protestdeelname en protestbereidheid, zoals al vermeld, aangevuld met een poging om issuespecifieke protestpotentiëlen, dat wil zeggen de bereidheid tot onconventionele actie met betrekking tot verschillende specifieke politieke doelen, in kaart te brengen.

2. De ontwikkeling van de algemene protestdeelname en het protestpotentieel

Tabel 1 en 2 laten de ontwikkeling van respectievelijk de protestdeelname en het protestpotentieel (deelname en/of bereidheid tot deelname) van 1974 tot 1985 zien. Beide tabellen zijn geconstrueerd op basis van de zes actievormen die Elsinga (1985: 63) tot één schaal heeft samengevat³. Een vergelijking van beide tabellen laat een *tegenovergestelde ontwikkeling* zien: de protestdeelname is in de eerste helft van de jaren tachtig min of meer gelijk gebleven of mogelijk zelfs gestegen. Het protestpotentieel is in dezelfde periode echter duidelijk afgenomen. Met andere woorden: er zijn nu

duidelijk minder mensen dan in het midden van de jaren zeventig tot onconventioneel politiek handelen bereid, maar er hebben meer mensen dan toen over de afgelopen vijf jaar een onconventionele protestacties deelgenomen. Dit lijkt op het eerste gezicht een onwaarschijnlijk resultaat. Het wordt minder onwaarschijnlijk als wij rekening houden met het feit dat participatie aan onconventionele politieke acties *een collectief proces* is: een reservoir van individuen, die bereid zijn tot deelname aan politieke acties is uiteraard een noodzakelijke voorwaarde voor het slagen van collectieve mobilisatiepogingen. Maar er bestaat geen direct verband tussen het aantal mensen dat bereid is tot participatie en de omvang van daadwerkelijke participatie, onder meer omdat de individuele bereidheid tot politiek protest alleen in het kader van collectieve mobilisatieprocessen in deelname aan onconventionele acties wordt omgezet. Als er geen mobilisatieprocessen zijn blijft de individuele bereidheid onbenut. Bovendien is het misschien niet zo zeer de breedte van het potentieel wat in dit verband van belang is, maar de vastberadenheid en de ervarenheid van een kern van mensen die bereid zijn om actie te voeren. Zoals al eerder opgemerkt kunnen wij aannemen dat er een kern van dit soort mensen in de eerste helft van de jaren tachtig aanwezig was. Wij zouden kunnen concluderen dat de bekende mobilisatiepogingen met name van de vredesbeweging het inge-

Tabel 1: Ontwikkeling van de protestdeelname, in procenten

	1974	1979	1985
geen	86	89	81
laag	10	8	13
midden	3	3	4
hoog	2	0	2
Totaal	100%	100%	100%
n	(1083)	(705)	(597)

Tabel 2: Ontwikkeling van het protestpotentieel, in procenten

	1974	1979	1985
geen	34	37	53
laag	21	29	24
midden	18	15	10
hoog	27	19	14
Totaal	100%	100%	100%
n	(1083)	(705)	(597)

krimpte potentieel in de eerste helft van de jaren tachtig volledig hebben benut dan eerder het geval was. Van voorzichtige matiging kan dus geen sprake zijn als wij in het algemeen naar de mensen kijken die hun bereidheid tot handelen ook in praktijk hebben omgezet. Een voorzichtige matiging uit zich echter in een versmalling van de omvang van het protestpotentieel in het algemeen.

Om dit ontwikkelingspatroon beter in kaart te brengen willen wij eerst naar de ontwikkeling van deelname en potentieel van de *afzonderlijke actie-vormen* kijken. Levy (1983) heeft laten zien dat de tien actievormen, die in de traditie van het onderzoek naar politieke actie ter operationalisatie van protestgedrag worden gebruikt, in drie groepen uiteenvallen: in verzoe-kende/eisende activiteiten (verzoekschrift, demonstraties), obstructieve activiteiten (huur/belastingen weigeren, boycot, bezetting, stakingen (buiten de vakbonden om), verkeer blokkeren en (fysiek) beschadigende activiteiten (leuzen schilderen op muren, beschadigingen aanrichten of persoonlijk geweld plegen). In tabel 3 en tabel 4 zijn de ontwikkelingen van deelname en potentieel van de tien vormen op deze manier geordend. Uit tabel 3 blijkt dat de toename van protestdeelname bijna uitsluitend veroorzaakt wordt door een toename van *participatie in demonstraties*. Dit resultaat onderstreept de betekenis van de grote vredesdemonstraties in Amsterdam en Den Haag in 1981 en 1983 voor de politieke mobilisatie van de Nederlanders in de eerste helft van de jaren tachtig: terwijl het protestpotentieel over het algemeen is ingekrompen en ook het potentieel voor demonstraties in het bijzonder smaller is geworden, is de vredesbe-

Tabel 3: Protestdeelname bij de afzonderlijke activiteiten, in procenten¹

Vorm	1974	1979	1985
verzoekschrift	22	11	15
demonstratie	7	6	14
huur/belasting weigeren	3	2	6
boycot	6	3	3
bezetting	2	1	3
blokkade	1	1	3
'wilde' staking	2	1	1
leuzen schilderen	2	—	2
beschadigen	1	0	1
geweld gebruiken	0	0	1

1. n varieert in de drie steekproeven van vorm tot vorm als volgt: 1974 (1135-1170), 1979 (748-784), 1985 (557-586).

Tabel 4: Protestpotentieel bij de afzonderlijke activiteiten, in procenten

Vorm	1974	1979	1985
verzoekschrift	78	86	47
demonstratie	47	47	36
huur/belasting weigeren	27	18	19
boycot	34	27	16
bezetting	25	14	11
'wilde staking'	16	12	11
blokkade	15	11	8
leuzen schilderen	7	—	6
beschadigingen	2	1	2
geweld gebruiken	3	1	5

weging in staat gebleken de bereidheid tot deelname aan demonstraties in ongekende omvang te activeren⁴. Frappant is de achteruitgang van de bereidheid tot het ondertekenen van een verzoekschrift. Mogelijk heeft dit meer met een pessimistische inschatting van de effectiviteit van dit soort acties te maken, dan met de algemeen vastgestelde matiging. Omdat wij niet over passende cijfers beschikken, kunnen we hier enkel over speculeren.

De tendens tot matiging komt duidelijker tot uitdrukking in de ontwikkeling van het potentieel voor de verschillende obstructieve acties. Voor alle vijf van deze actievormen is het potentieel vergeleken met 1974 relatief sterk teruggelopen en slechts de bereidheid tot weigering van huur/belasting is sinds 1979 niet verder achteruit gegaan. Als wij ten derde naar het potentieel voor beschadigende acties kijken, dan blijkt er een kleine, maar stabiele of zelfs groeiende groep te bestaan die tot dit soort acties bereid is. Naast deze aandacht voor de aparte vormen van actie geeft ook een nadere uitsplitsing van het algemene ontwikkelingspatroon naar *leeftijdsgroepen* een duidelijker beeld van de ontwikkelingen. Tabel 5 geeft een overzicht van de aandelen van verschillende leeftijdsgroepen die al aan protestactiviteiten (van welke aard dan ook) deelgenomen hebben en/of tot deelname aan tenminste één van deze activiteiten bereid zijn⁵.

Volgens deze gegevens wordt de vastgestelde stijging van *deelname* vooral veroorzaakt door de stijging in de jongste drie leeftijdsgroepen. Dit betekent dat de protestgeneratie van de late jaren zestig/begin jaren zeventig inderdaad opvolgers in een nieuwe generatie gevonden heeft. Het niveau van protestdeelname van deze nieuwe generatie ligt zelfs duidelijk hoger dan het niveau van haar voorgangers in de eerste helft van de jaren

Tabel 5: Protestdeelname/-potentieel en leeftijd: procenten per leeftijdsgroep die al aan protestactiviteiten deelgenomen hebben/bereid tot deelname zijn

Leeftijdsgroep	Protestdeelname			Protestpotentieel		
	1974	1979	1985	1974	1979	1985
16-21	16	10	27	80	78	78
22-27	18	22	39	77	86	64
28-33	22	17	26	76	68	55
34-39	15	9	14	69	64	54
40-45	10	11	10	66	62	32
46-51	12	10	10	61	51	39
52-57	11	11	12	56	60	35
58-63	4	4	9	49	43	38
64-69	8	3	6	46	33	20
70-	10	2	10	32	46	17

zeventig. Wat de protestgeneratie van toen betreft kunnen wij ervan uitgaan dat zij nu (1985) vooral in de leeftijdsgroep van de 34- tot 39-jarigen terug te vinden is. Haar participatieniveau ligt nu duidelijk lager dan die van de drie jongeren. Maar vergeleken met een decennium geleden, toen deze groep rond de 22 tot 27 jaar oud was, blijft de teruggang van het aandeel deelnemers toch vrij beperkt.

Het *protestpotentieel* neemt bij alle leeftijdsgroepen met uitzondering van de jongste duidelijk af. Als wij ook hier weer onze aandacht op de protestgeneratie van toen – de nu 34- tot 39-jarigen – richten, dan valt op dat zij een relatief hoog potentieelniveau bewaard heeft, zeker als wij ze vergelijken met de volgende leeftijdsgroep van de 40- tot 45-jarigen. Daaruit zouden wij kunnen opmaken dat de dragers van de vroegere protestgolven zich nog steeds vrij radicaal opstellen, ook al zijn ze niet langer de belangrijkste dragers van het protest van vandaag⁶.

3. Determinanten van het algemene protestpotentieel in het midden van de jaren tachtig

De grote betekenis van leeftijd voor onconventionele politieke participatie is al duidelijk geworden. Naast de leeftijd speelt in dit verband in alle landen ook het opleidingsniveau een zeer belangrijke rol, zoals uit het onderzoek van Marsh/Kaase (1979: 130) blijkt. In sommige landen, waaronder Nederland, bleek in 1974 ook het geslacht enige invloed op het pro-

testpotentieel te hebben. In Nederland in het bijzonder droeg ook godsdienstigheid iets tot de verklaring van het protestpotentieel bij. Bovendien konden de auteurs van *Political action* laten zien dat met politieke waarden en met het niveau van ideologische conceptualisatie van politiek in dit verband rekening moet worden gehouden (Inglehart 1979). Wij beschikken over indicatoren voor verschillende sociale achtergrondkenmerken (leeftijd, opleiding, geslacht, godsdienstigheid, subjectieve klassenpositie, verschillende aspecten van de beroepspositie en urbanisatiegraad van de woonplaats). Wat waarden en cognitief niveau betreft kunnen wij echter alleen teruggrijpen op de links/rechtsschaal, die kan worden opgevat als een summier indicator van iemands politieke standpunt. Als afhankelijke variabele gebruiken wij in deze paragraaf een samenvattende schaal zoals Barnes/Kaase e.a. dat doen⁷ en aparte schalen voor elk van de drie types van actievormen. Zoals de in tabel 6 gepresenteerde resultaten van een regressieanalyse laten zien, kunnen wij op basis van de genoemde onafhankelijke variabelen 28% van de variantie van het gezamenlijke algemene protestpotentieel en tussen de 14% en 26% van het potentieel voor de drie types verklaren. Hoewel wij dus slechts in zeer beperkte mate in staat zijn het gezamenlijke algemene protestpotentieel te verkla-

Tabel 6: Determinanten van het algemene protestpotentieel, 1985¹

onafhankelijke variabele	algemeen potentieel	verzoekend/eisend pot.	obstructief potentieel	beschadigend p.
Leeftijd	-.21***	-.15***	-.18***	-.13**
Opleiding	.26***	.27***	.25***	.19***
Geslacht				-.08*
Godsdienstigheid subj. klassenpositie				
- zelfstandig				
- werkzaam bij overheid			.09*	
- werkloos/WAO				
- student				.10*
Urbanisatiegraad			.08*	
Links-rechtsschaal	-.22***	-.17***	-.21***	-.13**
R2adj.	.28	.16	.26	.14
aantal respondenten	(524)	(524)	(524)	(524)

1. significant op 5%-niveau (*), 1%-niveau (**), 1%o-niveau (***)

2. gecodeerd als: vrouwen (1), mannen (0)

ren, ligt het verklaarde aandeel van de variantie voor dit algemene potentieel zelfs iets hoger dan bij Inglehart (1979: 372). Voor de drie aparte types zijn er geen vergelijkbare cijfers.

Leeftijd, opleidingsniveau en positie op de links-rechtsschaal zijn zowel voor het gezamenlijke algemene potentieel alsook voor de aparte types de meest belangrijke determinanten; voor het gezamenlijke algemene potentieel en voor het verzoekende/eisende potentieel zijn zij zelfs de enige determinanten van belang: jongere en hoger opgeleide mensen en ook linkse mensen hebben over het algemeen een hoger protestpotentieel. Mensen die bij de overheid werkzaam zijn, en mensen die in stedelijke gebieden wonen, zijn iets eerder bereid tot obstructieve acties. Mannen en studenten zijn iets eerder bereid tot beschadigende acties. Alle andere kenmerken van de sociaal-economische positie spelen in dit verband geen rol. In het bijzonder oefenen geslacht en godsdienstigheid in 1985 geen direct effect op het protestpotentieel meer uit. Terwijl het geslacht wat dat betreft geen enkele betekenis meer heeft, komt het effect van godsdienstigheid op het algemene protestpotentieel in het geheel indirect tot stand via de positie op de links-rechtsschaal, die het sterkst door godsdienstigheid bepaald wordt: hoe godsdienstiger iemand is, des te meer plaatst hij/zij zich naar rechts op deze schaal⁸.

Tussen de twee achtergrondkenmerken die voor het protestpotentieel bepalend zijn, bestaat een interactie wat de determinatie van het laatstgenoemde betreft⁹. Dit wordt duidelijk aan de hand van tabel 7. Hoewel er ook onder de mensen die ouder dan 40 zijn, een positief verband bestaat tussen opleidingsniveau en protestpotentieel, zijn het toch vooral de hoog opgeleiden van jongere leeftijd die een bijzonder hoog protestpotentieel vertonen. Daaruit kun je echter nog niet afleiden, zoals Alber (1984: 220) aan de hand van een gelijksoortig resultaat voor Duitsland doet¹⁰, dat het bij dit potentieel vooral om gefrustreerde academici gaat, die hun mobiliteitskansen geblokkeerd vinden. Wij beschikken helaas niet over voldoende gedetailleerde gegevens over de beroeps- en klassenpositie van deze respondenten, maar uit onderzoek naar activisten van nieuwe sociale bewegingen, dat wil zeggen naar een groep jongere en relatief hoogopgeleide mensen met een gemiddeld zeer hoog protestpotentieel, blijkt dat het wel om een bijzondere groep van hoogopgeleiden gaat, namelijk vooral om sociale en culturele dienstverleners¹¹. Het is mogelijk dat deze groep over het algemeen geen indrukwekkende loopbaan achter de rug of voor de boeg heeft, maar dan niet alleen of niet eens bijzonder vaak vanwege de beperkte mogelijkheden ertoe, dan wel vanwege hun bewuste keuze om dit soort loopbaan niet in te slaan (Parkin 1969).

Tabel 7: Relatie leeftijd-opleiding-protest-potentieel, 1985

Protest potentieel	16-40		40+	
	laag	hoog	laag	hoog
laag	65	34	77	70
hoog	35	66	23	30
Totaal	100%	100%	100%	100%
n	(139)	(160)	(162)	(70)
	gamma = .57		gamma = .18	

4. Issuespecifieke politieke potentiëlen

Zoals al vermeld hebben wij niet alleen naar de algemene bereidheid om aan bepaalde actievormen mee te doen gevraagd, maar ook een poging gedaan om issuespecifieke actiebereidheid te achterhalen. Marsh (1974) baseert zijn opvatting dat issuespecifieke contexten nauwelijks een rol spelen bij de bepaling van individuele attitudes over protestgedrag op een proefonderzoek waar hij onder meer naar de bereidheid tot participatie aan 11 verschillende actievormen voor vijf aparte issues vroeg, met name naar de bereidheid tot actie:

- tegen de bouw van een snelweg in de buurt;
- voor hogere lonen;
- tegen de inval van een land in een ander land;
- tegen de discriminatie van zwarten op de arbeidsmarkt;
- tegen het toetreden van Groot-Brittannië tot de EEG.

Metingen van actiebereidheid voor de verschillende issues correleerden onderling volgens Marsh (1974: 116) gemiddeld met .50. Voor Marsh was dit resultaat aanleiding om te concluderen dat er nauwelijks sprake was van issuespecificiteit wat protestbereidheid betreft. Tegen deze conclusie zijn echter verschillende bezwaren in te brengen: ten eerste zijn gemiddelde correlaties van .50 niet hoog genoeg om ervan uit te kunnen gaan dat 'different protest scenarios had very little impact upon the ratings given to each protest item (...)' (Marsh/Kaase 1979: 67). Immers kan met de actiebereidheid ten aanzien van het ene issue - gegeven dit soort correlaties - gemiddeld slechts een kwart van de actiebereidheid ten aanzien van een ander issue voorspeld worden. Ten tweede verschillen de door Marsh gekozen issues niet voldoende van elkaar om het spectrum van alle mogelijke issuespecifieke actiepotentiëlen, al was het op een heel ruwe manier, in kaart te brengen. De door hem geformuleerde issues hebben alle een 'linkse' of 'progressieve' strekking, er ontbreekt bij voorbeeld de verdediging

van traditionele privileges of levensbeschouwelijke opvattingen¹². Ten derde is de transformatie van protestbereidheid in protest – zoals door Rootes (1981: 425) in zijn kritiek op Barnes/Kaase e.a. al benadrukt – sterk afhankelijk van specifieke institutionele en politieke omstandigheden. Deze situatiespecifieke factoren variëren ons inziens vooral tussen verschillende issues. Wil men niet alleen rekening houden met protestpotentiëlen, maar ook met de richting en de waarschijnlijkheid van daadwerkelijke articulatie van deze potentiëlen in een bepaalde historische situatie, dan is een issuespecifieke kijk op deze potentiëlen noodzakelijk.

Ter operationalisatie van mogelijke issuespecifieke actiebereidheid – van issuespecifieke politieke potentiëlen dus – gaan wij van de veronderstelling uit dat politiek protest tegenwoordig door drie types van sociale bewegingen gearticuleerd wordt (Kriesi 1985: 444 e.v.): door de zogenaamde ‘nieuwe sociale bewegingen’, door de arbeidersbeweging en door traditionele bewegingen. De ‘nieuwe sociale bewegingen’ mobiliseren volgens deze invalshoek rond issues die zeer algemeen gesproken met de ‘kolonisatie van de levenssfeer door het systeem-bestuur’ (Habermas 1981) te maken hebben. Zij mobiliseren rond issues die de nieuwe, post-materialistische en/of antimodernistische waarden van hun aanhangers raken (Brand 1982; v.d. Loo e.a. 1984). Traditionele bewegingen daarentegen mobiliseren rond issues waar het om de verdediging van traditionele voorrechten en/of om de verdediging van traditionele levensbeschouwelijke opvattingen gaat. Ter operationalisatie van issuespecifieke protestbereidheid oriënteren wij ons aan de concrete politieke doelen van dit drietal types van sociale bewegingen en spreken analoog van een drietal van issuespecifieke types van protestbereidheid oftewel ‘potentieeltypes’.

Ter operationalisatie van deze drie potentieeltypes hebben wij een negental vragen gesteld. Deze vragen hebben betrekking op concrete doelen, die men bereid is door deelname aan een *demonstratie* te steunen. Voor elk potentieeltype werden drie actuele doelen (januari 1985) uit de Nederlandse politiek gekozen, die zo nauw mogelijk zouden aansluiten bij het achterliggende abstracte doelconcept van het potentieeltype. In de steekproef gaf 56% van de respondenten aan al eens gedemonstreerd te hebben of daartoe bereid te zijn. Aan deze mensen werd vervolgens gevraagd of zij bereid zouden zijn mee te doen aan een demonstratie ter ondersteuning van één of meer van de nu volgende negen doelen:

(Nieuwe potentiëlen)

- voor maatregelen tegen zure regen
- tegen plaatsing van kruisraketten in Nederland
- tegen kernenergie

(Socialistische potentiëlen)

- voor een 36-urige werkweek
- tegen kortingen op uitkeringen
- voor een actief werkgelegenheidsbeleid van de regering

(Traditionele potentiëlen)

- voor het versterken van de politie
- voor het terugsturen van werkloze buitenlanders
- tegen abortus

Een gedifferentieerd beeld van de issuespecifieke potentiëlen zou uiteraard vereisen dat men de bereidheid tot protestacties voor specifieke doelen voor elk van de tien verschillende vormen van onconventioneel protest vaststelt. Daarvoor waren onze middelen echter te beperkt. Wij konden slechts een reeks vragen met betrekking tot één actievorm stellen en hebben voor de demonstratie gekozen, omdat deze vorm de typische vorm van buitenparlementaire protestgedrag geworden is¹³. Tabel 8 laat zien voor welke doelen de potentiële demonstranten in welke mate bereid zijn om zich in te zetten.

Tabel 8: Demonstratiepotentieel bij verschillende issues, 1985¹

Demonstreren	ja	misschien	nee	totaal
1. tegen plaatsing van kruisraketten	43	25	32	100%
2. voor maatregelen tegen zure regen	42	35	23	100%
3. tegen kernenergie	41	27	31	100%
4. tegen kortingen op de uitkeringen	38	29	33	100%
5. voor een actief werkgelegenheidsb.	37	28	34	100%
6. voor een 36-urige werkweek	28	27	45	100%
7. voor het versterken van de politie	25	29	46	100%
8. tegen abortus	13	13	74	100%
9. voor het terugsturen van werkloze buitenlanders	11	13	76	100%

1. De percentages voor alle 9 issues zijn gebaseerd op de 341 respondenten die bereid zijn tot demonstreren of die al aan demonstraties meegegaan hebben.

Het algemene potentieel voor demonstraties blijkt het meest gearticuleerd te worden rond ‘nieuwe’ politieke issues: meer dan 40% van de mensen die tot demonstreren bereid zijn, zullen ook bereid zijn om voor elk van de concrete ‘nieuwe’ doelen te demonstreren. Als wij ook de mensen erbij betrekken, die ‘misschien’ bereid zijn tot demonstraties voor deze doelen,

kunnen wij tweederde tot driekwart van de potentiële demonstranten, oftewel tussen de 36% en 42% van alle Nederlanders tot het potentieel voor demonstraties van nieuwe sociale bewegingen rekenen. Het potentieel voor demonstraties voor twee van de socialistische doeleinden (verzet tegen kortingen op uitkeringen en inzet voor een actief werkgelegenheidsbeleid) is nauwelijks minder omvangrijk. Van de drie socialistische doelen valt alleen de strijd voor een 36-urige werkweek duidelijk af. Dit doel krijgt ongeveer zoveel steun als het meest belangrijke traditionele doel – het versterken van de politie. Rond de helft van de potentiële demonstranten is ('misschien') bereid, om aan een demonstratie voor het versterken van de politie deel te nemen. Dat is nog steeds rond een kwart van de Nederlanders. Veel kleiner is dan echter het potentieel voor demonstraties tegen abortus of tegen buitenlanders.

De verschillende specifieke potentiëlen zijn – zoals op basis van de resultaten van Marsh, maar ook gezien de nauwe verbanden tussen de organisaties van de arbeidersbeweging en nieuwe sociale bewegingen (Kriesi/Van Praag 1986) te verwachten was – niet onafhankelijk van elkaar (tabel 9). Tussen de drie specifieke 'nieuwe' doelen bestaan vrij hechte verbanden. Hetzelfde geldt ook voor de drie 'socialistische' doelen. Er bestaan ook matige tot nauwe positieve verbanden tussen deze twee groepen van doelen. Dit betekent dat het gedeeltelijk dezelfde mensen zijn, die nieuwe sociale bewegingen en de traditionele politieke doelen van de arbeidersbeweging steunen. Of, met andere woorden: er bestaat een duidelijk verband tussen de potentiëlen voor 'nieuwe politiek' en 'oude' linkse politiek. Maar de twee types van potentiëlen vallen niet samen. Als wij ons beperken

Tabel 9: Correlatiematrix van de specifieke protestpotentiëlen, gamma's¹

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	–								
2	.44	–							
3	.88	.50	–						
4	.57	.31	.57	–					
5	.36	.62	.40	.41	–				
6	.38	.44	.47	.55	.61	–			
7	-.10	.45	.00	.13	.58	.36	–		
8	.02	.30	.11	.18	.17	.13	.22	–	
9	.01	.26	.02	.08	.32	.04	.46	.15	–

1. De correlaties zijn berekend voor de 341 respondenten die bereid zijn tot demonstreren of die al aan demonstraties meegedaan hebben.

tot 'nieuwe' en 'socialistische' doelen dan ligt de gemiddelde correlatie tussen de issuespecifieke potentiëlen met .50 precies op hetzelfde niveau als bij Marsh, niet hoog genoeg dus om te kunnen concluderen dat issuespecificiteit geen rol speelt.

De specifieke potentiëlen omtrent 'traditionele' doelen hebben bovendien zonder minder verband onderling alsook met de andere doelen. Voor traditionele doelen zijn niet alleen minder mensen bereid tot demonstreren, maar de mensen die daartoe bereid zijn vormen tot op zekere hoogte ook een aparte groep. De gemiddelde correlatie tussen actiebereidheid voor een nieuw/socialistisch doel aan de ene kant en voor een traditioneel doel aan de andere kant bedraagt slechts .17. De verbanden tussen issuespecifieke potentiëlen zijn dus aanzienlijk lager, als wij ook traditionele issues erbij betrekken. De potentiëlen voor traditionele doelen staan echter ook niet helemaal los van de andere twee types van potentiëlen. Slechts in één geval – het verband tussen bestrijding van kruisraketten en het versterken van de politie – bestaat, zoals misschien verwacht, een negatieve correlatie. In alle andere gevallen zijn de verbanden óf niet aanwezig óf positief. Wat het versterken van de politie betreft bestaan zelfs relatief nauwe positieve verbanden met de bestrijding van de zure regen en de bestrijding van de werkloosheid. Het probleem van de zure regen blijkt het algemene protestpotentieel van linkse én van rechtse mensen te kunnen mobiliseren. Maar zoals het positieve verband tussen de inzet voor een actief werkgelegenheidsbeleid van de overheid en voor het terugsturen van werkloze buitenlanders laat zien, bestaan er blijkbaar bij de verschillende delen van een specifiek potentieel, zoals het hier wordt gemeten, van elkaar afwijkende opvattingen ten aanzien van mogelijke strategieën om een specifiek doel te bereiken: het terugsturen van werkloze buitenlanders zou ook een actief werkgelegenheidsbeleid kunnen zijn, maar waarschijnlijk niet hetgene dat het merendeel van de mensen, dat zich voor zo'n beleid zou willen inzetten, bedoelt. Om erachter te komen welke denkbeelden met een bepaalde actiebereidheid verbonden zijn zou men over nauwkeuriger gegevens moeten beschikken dan ons ter beschikking staan.

Hoewel de verbanden tussen de bereidheid tot demonstreren voor de afzonderlijke doelen niet zo hecht zijn dat wij van een issuespecifieke benadering zouden kunnen afzien, geven de over het algemeen aanwezige positieve relaties tussen de protestbereidheid voor specifieke doelen toch aanleiding tot het vermoeden dat er zoiets bestaat als een tamelijk *polyvalent* inzetbaar algemeen protestpotentieel. Dit zouden wij ook kunnen concluderen wanneer wij naar de determinanten van de specifieke protestpotentiëlen kijken (tabel 10)¹⁴: de meest belangrijke determinant van ieder specifiek potentieel is het algemeen potentieel. Naast het algemene poten-

Tabel 10: Determinanten van de negen protestpotentiëlen, gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten (bèta's) en verklaarde variantie (R2-adj.)¹

Specifiek doel	Protest-potent.	Links-rechts	geslacht	opleiding	gods-dienst	R2-adj.
1. kruisraketten	.36***	-.34***	.08*	—	—	.35
2. zure regen	.44***	-.09*	—	—	—	.29
3. kernenergie	.42***	-.28***	.12**	—	—	.34
4. uitkeringen	.53***	-.18***	—	—	—	.37
5. werkgelegenheid	.44***	—	—	—	—	.22
6. 36-urige werkweek	.45***	-.19***	—	—	—	.25
7. versterken politie	.38***	—	—	-.20***	—	.10
8. abortus	.19***	—	—	—	.17***	.04
9. buitenlanders	.19***	—	—	—	—	.03

1. Voor elke vergelijking n = 487. Significantieniveaus: * (5%), ** (1%), *** (1%). In deze tabel zijn alleen de significante bèta's vermeld.

tiel is de positie op de links-rechtsschaal ook van grote betekenis voor de bepaling van nieuwe en socialistische, maar niet van traditionele protestpotentiëlen. Wat onverwacht is misschien het resultaat dat de positie op deze schaal een belangrijker rol speelt voor de bepaling van het nieuwe protestpotentieel dan voor het socialistische. Voor de strijd voor een actief werkgelegenheidsbeleid is de positie op deze schaal zelfs van geen enkele betekenis, omdat – zoals wij zojuist gezien hebben – dit doel niet alleen om linkse redenen beoogd kan worden.

In tabel 10 zijn slechts de significante determinanten vermeld. Dat betekent dat de meeste van de socio-economische kenmerken, die wij voor de regressies gebruikt hebben, buiten beschouwing blijven¹⁵. Slechts drie socio-economische kenmerken dragen onafhankelijk van het algemene protestpotentieel en de positie op de links-rechtsschaal iets ter verklaring van de specifieke potentiëlen bij:

- vrouwen zijn eerder dan mannen bereid om tegen kruisraketten en tegen kernenergie te demonstreren,
- hoger opgeleiden zijn minder bereid om voor het versterken van de politie te demonstreren, en
- het zijn vooral de *godsdiensstigen* onder de mensen met een algemene demonstratiebereidheid, die tegen abortus zouden willen demonstreren.

Indirect dragen specifieke sociaal-economische kenmerken, zoals deter-

minanten van het algemene protestpotentieel (leeftijd en opleidingsniveau) en van de positie op de links-rechtsschaal (vooral godsdienstigheid en klassepositie), uiteraard toch tot de verklaring van de specifieke potentiëlen bij. Of algemener: de invloed van sociaal-economische kenmerken op specifieke protestpotentiëlen wordt bemiddeld door het algemene protestpotentieel en door politieke waarden en opvattingen, waarvan wij in dit kader op een uitzondering na alleen de positie op de links-rechtsschaal gemeten hebben. Met de hier gebruikte onafhankelijke variabelen kunnen de nieuwe en de socialistische potentiëlen beter verklaard worden dan de traditionele potentiëlen. Het feit dat de laatstgenoemden geen verband hebben met de links-rechtsdimensie die het politieke gebeuren tot dusverre domineerde is een eigenaardig resultaat, dat verder onderzocht moet worden.

De ene uitzondering waar we over een indicator voor een specifieke politieke opvatting beschikken heeft betrekking op het *verzet tegen de plaatsing van kruisraketten*¹⁶. In dit geval hebben wij een iets meer uitgebreide poging ter verklaring van het specifieke protestpotentieel ondernomen. Aan de al eerder gebruikte indicatoren hebben wij nu de indicator voor de persoonlijke opvatting wat de plaatsing van kruisraketten betreft en een *interactieterm* toegevoegd. De redenering achter de toevoeging van deze term is als volgt: het algemene potentieel wordt alleen op de kruisraketten gericht als men tegen de kruisraketten is. Naarmate de afkeer tegen kruisraketten sterker is, wordt bovendien het algemene potentieel sterker op de kruisraketten gericht. De interactieterm is dus nul voor iedereen die min of meer vóór plaatsing is, en hij is gelijk aan het produkt van de mate van persoonlijke afkeer tegen plaatsing en het algemene protestpotentieel voor alle anderen. Het resultaat van de daarbij behorende regressie wordt in tabel 11 gepresenteerd.

Tabel 11: Determinanten van het verzet tegen de plaatsing van kruisraketten: gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten en verklaarde variantie¹

Determinant	bèta's
Interactieterm	.30***
Links/rechts	-.22***
algemeen protest-potentieel	—
opvatting w.b. kruisraketten	—
leeftijd	-.08*
geslacht	—
R2-adj.	.42

1. Voor een verklaring van de interactieterm, zie tekst.

Dit resultaat maakt de betekenis van de politieke opvatting voor de bepaling van een specifiek politiek potentieel duidelijk: het algemene protestpotentieel heeft – onafhankelijk van de opvatting omtrent de kruisrakettenkwesitie – geen enkele betekenis voor de bepaling van het specifieke potentieel. Het specifieke protestgedrag is dus beslist een rationeel gedrag. Er is niet zoiets als een algemeen protestpotentieel dat zich willekeurig uit in welke richting dan ook, zoals men misschien had kunnen vermoeden aan de hand van de boven vermelde aanwijzingen tot polyvalentie van het algemene potentieel. Deze schijnbare polyvalentie is, zo kunnen wij nu stellen, vooral een uitvloeisel van het feit dat specifieke politieke waarden en opvattingen systematisch met elkaar verbonden zijn. Welke configuraties van waarden en opvattingen achter de vastgestelde verbanden op het niveau van specifieke potentiëlen schuilgaan kunnen wij hier echter niet achterhalen. Een belangrijk aspect van de in tabel 11 gepresenteerde regressie is ook dat het aandeel van de verklaarde variantie niet alleen hoger ligt dan voor de analoge regressie in tabel 10, maar vooral aanzienlijk hoger dan voor het algemene protestpotentieel in tabel 6. Door het introduceren van één situatiespecifiek element – een issuespecifieke politieke opvatting – zijn wij duidelijk beter in staat om protestbereidheid te voorspellen. Daarmee wordt de richting aangegeven die verder onderzoek naar protestpotentiëlen zou moeten inslaan.

5. Samenvatting en conclusie

Wij zijn uitgegaan van de vraag of de participatie- en protestrevolutie van de tweede helft van de jaren zestig verstomd is. De tendens tot matiging, die in aanzet reeds aan het eind van de jaren zeventig herkenbaar was, heeft zich in de eerste helft van de jaren tachtig in zoverre doorgezet dat het algemene protestpotentieel – vermoedelijk onder de druk van de economische crisis – ingekrompen is en de radicaliteit van het protest over het algemeen afgenomen is. Maar het protest is niet verdwenen. In tegendeel: de mobilisatiepogingen van met name de vredesbeweging hebben tot een toename van de deelname aan protestactiviteiten – vooral wat demonstraties betreft – geleid. Het versmalde potentieel werd sterker gemobiliseerd.

De toegenomen protestdeelname werd vooral gedragen door de jongere generaties. De protestgeneratie van de jaren zestig, die nog in de jaren zeventig heel actief was, blijkt niet meer de meest belangrijke drager van het protest in de jaren tachtig te zijn, hoewel haar potentieel nog steeds opmerkelijk groot is. Leeftijdseffecten, zo zou men kunnen stellen, leiden tot een stapsgewijs matigingsproces: eerst neemt de mate van deelname af

en dan vermindert ook de algemene bereidheid tot deelname die een aanwijzing voor de algemene politieke radicaliteit zou kunnen zijn. Generatie-effecten zijn waarschijnlijk ervoor verantwoordelijk dat de snelheid van dit proces en het niveau waarop het ophoudt van cohort tot cohort verschillen. In de jongere generaties zijn het dan vooral de hoger opgeleiden die een hoog protestpotentieel hebben en ook bijzonder vaak deelnemen aan protestacties en binnen de groep van de jonge hoogopgeleiden, zo kunnen wij op grond van elders verricht onderzoek vermoeden, zijn het vooral de sociale en culturele dienstverleners die de protestacties dragen.

Met sociale achtergrondgegevens zijn het algemene protestpotentieel en de specifieke protestpotentiëlen echter alleen beperkt voorspelbaar. Waardenpatronen en politieke opvattingen vormen belangrijke interveniërende variabelen, zoals kon worden aangetoond aan de hand van de invloed van de positie op de links-rechtsschaal en aan de hand van de bepaling van het verzet tegen de kruisraketten. De invloed van andere interveniërende variabelen die ook van belang zijn voor mobilisatieprocessen – zoals de integratie in netwerkstructuren, politieke en andere organisaties en specifieke strategische overwegingen – konden wij hier niet toetsen.

In het midden van de jaren tachtig blijken de potentiëlen voor 'nieuwe' politieke doelen het grootst te zijn, maar de doelen van de arbeidersbeweging zijn nog steeds bijna even populair. Traditionele potentiëlen zijn duidelijk kleiner, maar mogen niet onderschat worden. Hoewel er positieve verbanden tussen de actiebereidheid voor verschillende specifieke politieke doelen bestaan, geven onze resultaten aan dat aan beter begrip van de ontwikkeling van politieke protestpotentiëlen een nauwkeurigere analyse van issuespecifieke contexten van politieke mobilisatie vereist.

Appendix

Overzicht van de variabelen die zijn opgenomen in de correlatiematrix

Variabele	Gemiddelde	Standaarddeviatie	N
1. Alg. protestpotentieel	3.2673	2.8750	520
2. Pot. tegen kruisraketten	-2.3288	.8633	520
3. Leeftijd	42.5000	17.0295	520
4. Opleiding	3.5346	1.8620	520
5. Geslacht (1 = m, 2 = v)	1.5019	.5005	520
6. Godsdienstigheid	-4.6731	2.4426	520
7. Subj. klassepositie	-3.7673	1.6145	520
8. Zelfstandig	.0750	.2636	520
9. Werkz. bij overheid	.1346	.3416	520
10. Werkloos/WAO	.1077	.3103	520
11. Student	.0885	.2842	520
12. Urbanisatiegraad	8.6635	2.8569	520
13. Links-rechts	5.0865	2.0368	520
14. Opv. over kruisraketten	4.2846	1.9718	520
15. Interactie-term	6.2577	8.4943	520

Correlatiematrix van de 15 in de analyse gebruikte variabelen

.51																			
-.36	-.24																		
.40	.23	-.36																	
-.13	.02	-.00	-.16																
-.24	-.25	.13	-.15	.04															
.04	-.01	.02	.21	.07	-.01														
-.01	-.06	.06	.00	-.11	.01	.06													
.12	.10	-.13	.18	-.10	.01	.01	-.11												
.06	.02	-.08	-.09	-.14	-.05	-.09	-.10	-.14											
.23	.12	-.38	.32	-.11	-.01	-.04	-.09	-.12	-.11										
.14	.14	.03	.11	.03	-.19	.02	-.05	-.07	.12	.10									
-.30	-.46	.10	-.07	.03	.37	.18	.15	-.06	-.14	-.04	-.17								
.17	.36	-.05	.00	.10	-.12	-.12	-.06	.03	.01	-.05	.08	-.36							
.78	.61	-.27	.30	-.04	-.26	-.00	-.02	.13	.10	.11	.18	-.43	.57						
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)					

Noten

1. Voor het algemene concept van een cyclisch verloop van protestuitingen verwijzen wij naar Tarrow (1983).

2. De vraag naar deelname had, zoals in de vraagstelling van Thomassen e.a., betrekking op de laatste 5 jaar: 'Op deze kaartjes vindt u een aantal actievormen die mensen soms ondernemen om ergens tegen te protesteren of om gewoon hun meningen kenbaar te maken. Legt u de kaartjes nu eens in de 2 vakken op deze kaart. Als u een van deze dingen in de afgelopen 5 jaar ooit heeft gedaan kunt u het gele kaartje in vak A leggen... Heeft u in de afgelopen 5 jaar zoiets nooit gedaan, legt u dan het kaartje hier...' De vraag naar bereidheid tot deelname was als volgt geformuleerd: 'Wilt u zoiets nu nog eens in de 3 vakken van deze kaart leggen? Wanneer u zoiets zou doen als u het nodig vindt, kunt u het kaartje in vak A leggen... of hier wanneer u het misschien in uitzonderingsgevallen zou doen... of hier wanneer u het nooit zou doen...'

3. Deze zes vormen zijn: demonstreren met vergunning, huren e.d. weigeren, wilde stakingen, boycot, verkeer blokkeren en gebouwen e.d. bezetten. Hoewel voor de gegevens van 1985 alle 10 actievormen die in de vraag naar protestpotentiëlen gebruikt worden, samen een sterke eendimensionale schaal vormen (de Mokken-schaalanalyse voor alle 10 vormen resulteert in een H van .66), hebben wij hier om de vergelijkbaarheid te waarborgen alleen de zes vormen gebruikt die ook Elsinga samenvat. De categorieën in tabel 1/2 zijn als volgt gedefinieerd: 'laag', deelname/bereid tot deelname (als men het nodig vindt) aan een van de zes vormen; 'midden', deelname/bereid tot deelname aan twee van de zes vormen; 'hoog', deelname/bereid tot deelname aan drie of meer van de zes vormen.

4. Dit resultaat bevestigt ook de bevindingen van Schennink e.a. (1982), wiens analyse van de demonstranten van 1981 in Amsterdam liet zien dat rond 35 à 40% van de in totaal rond 400.000 voor het eerst van hun leven demonstreerden.

5. De gegevens voor 1974 en 1979 werden ons door E. Elsinga ter beschikking gesteld.

6. De vraag in welke mate deze ontwikkelingen aan leeftijdseffecten, cohorteffecten of periode-effecten te wijten zijn, hebben wij hier niet systematisch onderzocht. Er zijn in het verband met gegevens over politieke participatie in navolging van Klecka (1971) in Nederland eerder door Van Deth (1983: 41 e.v.) en Elsinga (1985: 149 e.v.) pogingen gedaan om leeftijds- en cohorteffecten apart te meten. Er kleven echter zo veel bezwaren aan de daarbij gebruikte procedures (Hagenaars 1977, Dekker en Ester 1986) dat wij van een systematische toepassing van ze afgezien hebben.

7. Zoals Barnes/Kaase e.a. gebruiken wij alle 10 actievormen voor de schaalconstructie en zoals zij, maar anders dan Elsinga rekenen wij bovendien niet alleen die mensen tot het potentieel, die tot deelname aan een bepaalde actie bereid zijn 'als het nodig is', maar ook de mensen die 'in uitzonderingsgevallen' tot deelname bereid zijn. In tegenstelling tot Barnes/Kaase e.a. beschikken wij echter over geen maat voor de aanvaardbaarheid van de verschillende actievormen en kunnen dus geen rekening houden met afwijkingen tussen deze affectieve component en de

cognitieve inschatting (deelname en/of bereidheid tot actie) van actievormen (zie Marsh/Kaase, 1979: 77). Omdat zulke afwijkingen echter niet vaak voorkomen, wijkt de door ons gebruikte schaal nauwelijks af van degene van Barnes/Kaase e.a.

8. Een regressieanalyse van de positie op de links-rechtsschaal op sociaal-economische achtergrondkenmerken levert de volgende significante BETA-coëfficiënten op: godsdienstigheid (.34***), subjectieve klassepositie (.23***: d.w.z. hoe lager zich iemand inschat, des te linkser hij/zij tegelijkertijd is), opleiding (-.10*, d.w.z. hoger opgeleiden zijn linkser), zelfstandig (.10*, d.w.z. zelfstandigen zijn rechtser), urbanisatiegraad (-.09*, d.w.z. in stedelijke gebieden is men linkser) en werkloos/WAO (-0.9, d.w.z. werklozen/WAO'ers zijn ook linkser). Dit resultaat bevestigt trouwens Ingleharts (1983) stelling dat de traditionele tegenstelling tussen confessionelen en niet-confessionelen min of meer geassimileerd is door de links-/rechtstegenstelling.

9. Daar hebben wij in de regressie geen rekening mee gehouden. Een regressie die naast leeftijd en opleidingsniveau ook een interactieterm bevat, raakt in problemen vanwege de multicollineariteit tussen de interactieterm en de twee andere variabelen.

10. Alber heeft het over de kansen van de Groene Partij in Duitsland die als protestpartij tegen de grote partijen ook op een soort protestpotentieel steunt.

11. Dit blijkt uit onderzoek over nieuwe sociale bewegingen in Zwitserland (Kriesi 1985) en onderzoek naar de Nederlandse vredesbeweging (Kriesi/Van Praag 1986).

12. Het onderzoek waar Marsh zich op baseert werd 1972 in Groot-Brittannië verricht: toen dacht men bij een inval van een land in een ander land met name aan Vietnam, en de toetreding van Groot-Brittannië tot de EEG was vooral (hoewel niet uitsluitend) in linkse kringen omstreden.

13. Deze keuze van actievorm onderschat misschien de omvang van traditionele en socialistische potentiëlen: zo zouden mensen die bereid zijn tot 'rechtse acties' mogelijk afkerig kunnen zijn van de vorm van demonstreren. Mogelijk beschikken die zelfs over andere wegen om invloed uit te oefenen, zodat demonstreren voor hun niet waarschijnlijk is. Bij de socialistische potentiëlen ligt het demonstreren voor een 36-urige werkweek ook minder voor de hand, dan bij voorbeeld stakingen, stiptheidsacties e.d.

14. Uitgaande van de veronderstelling dat mensen die over het algemeen niet bereid zijn tot demonstreren ook niet bereid zullen zijn om aan een specifieke demonstratie deel te nemen, werden de mensen zonder algemeen demonstratiepotentieel niet naar hun bereidheid tot specifieke demonstratiedeelname gevraagd: voor de berekening van de determinanten van de specifieke potentiëlen werden op basis van deze veronderstelling voor iedereen die zei niet bereid te zijn om aan een demonstratie deel te nemen, alle specifieke potentiëlen op nul gezet.

15. Wij hebben hier dezelfde 10 kenmerken gebruikt die wij al voor de bepaling van de determinanten van het algemene protestpotentieel toegepast hebben (zie tabel 6).

16. De vraag werd als volgt gesteld: 'Bij de nu volgende uitspraken kunt u aangeven in hoeverre u het er mee eens of oneens bent... Ik ben tegen plaatsing van

kruisraketten in Nederland'. Er waren 6 antwoordcategorieën, lopend van 'oneens' tot 'eens'.

Literatuur

- Alber, J., Modernisierung, neue Spannungslinien und die politischen Chancen der Grünen. In: Politische Vierteljahresschrift, 26 (1985), p. 211-226.
- Barnes, S.H., M. Kaase e.a., *Political action. Mass participation in five western democracies*. Sage, Londen 1979.
- Brand, K.W., *Neue soziale Bewegungen. Entstehung, Funktion und Perspektive neuer Protestpotentiale. Eine Zwischenbilanz*. Westdeutscher Verlag, Opladen 1982.
- Dekker, P., en P. Ester, Sociale en politieke denkbeelden van ouderen in Nederland: een vergelijking van bejaarden met jong-bejaarden en niet-bejaarden. Sociaal en Cultureel Planbureau, Rijswijk 1986.
- Deth, J.W. van, Politieke waardeoriëntaties en waardeveranderingen. In: J.J.A. Thomassen e.a. (red.), *De verstomde revolutie*. Samsom, Alphen aan den Rijn 1983, p. 24-50.
- DeMartini, J.R., Social movement participation. Political socialization, generational consciousness and lasting effects. *Youth and Society*, vol. 15 (1984), dec., p. 195-223.
- Elsinga, E., Sociaal-politieke achtergronden van ontwikkelingen in politieke participatie. In: J.J.A. Thomassen e.a. (red.), *De verstomde revolutie*, Samsom, Alphen a/d Rijn 1983, p. 164-194.
- Elsinga, E., *Politieke participatie in Nederland. Een onderzoek naar ontwikkelingen in politieke participatie in Nederland gedurende de jaren zeventig*. CT-Press, Amsterdam 1985.
- Fortuyn, W.S.P., *Kerncijfers 1945-83 van de sociaal-economische ontwikkeling in Nederland. Expansie en stagnatie*, Kluwer, Deventer 1983.
- Habermas, J., *Theorie des kommunikativen Handelns. Band 2*. Surhkamp, Frankfurt 1981.
- Heunks, F., Activisme, tanend of ingeburgerd? In: J.J.A. Thomassen e.a. (red.), *De verstomde revolutie*. Samsom, Alphen a/d Rijn 1983, p. 141-163.
- Hagenaars, J.A.P., Leeftijd, cohort en periode: een algemeen model voor de analyse van sociale veranderingen. *Sociale Wetenschappen*, 20 (1977), p. 32-64.
- Hirschman, A.O., *Shifting involvements. Private interests and public action*. Princeton University Press, 1982.
- Inglehart, R., *The silent revolution. Changing values and political styles among western publics*. Princeton University Press, 1977.
- Inglehart, R., Political action: the impact of values, cognitive level and social background. In: S.H. Barnes en M. Kaase e.a. (eds.), *Political Action*, Sage, Londen 1979, p. 343-380.
- Inglehart, R., Traditionelle politische Trennungslinien und die Entwicklung der neuen Politik in westlichen Gesellschaften. *Politische Vierteljahresschrift*, 24 (1983), p. 139-165.

- Klecka, W.R., Applying political generations to the study of political behavior. A cohort analysis. *Public Opinion Quarterly*, 35 (1971), p. 358-37.
- Kriesi, H., *Die Bewegung von Zürich. Bilder, Interaktionen, Zusammenhänge*, Campus, Frankfurt 1984.
- Kriesi, H. (red.), *Bewegung in der Schweizer Politik. Fallstudien zu politischen Mobilisierungsprozessen in der Schweiz*. Campus, Frankfurt 1985.
- Kriesi, H., en Ph. van Praag jr., *Old and new politics: the Dutch peace movement and the traditional political organizations*. Paper presented at the workshop on the dynamics, strategy and efficacy of political protest, ECPR Joint Sessions, april, Gothenburg, Zweden 1986, p. 2-6.
- Levy, S., A cross-cultural analysis of the structure and levels of attitudes towards acts of political protest. *Social Indicators Research*, 12 (1983), p. 281-309.
- Loo, H. van der, E. Snel en B. van Steenbergen, *Een wenkend perspectief? Nieuwe sociale bewegingen en culturele veranderingen*, De Horstink, Amersfoort 1984.
- Marsh, A., Explorations in unorthodox political behaviour: a scale to measure 'protest potential'. *European Journal of Political Research*, 2 (1974), p. 107-129.
- Marsh, A., en M. Kaase, Background of political action. In: S.H. Barnes en M. Kaase e.a. (red.), *Political action*, Sage, Londen 1979, p. 97-136.
- Parkin, F., *Middle class radicalism*, Manchester University Press, 1969.
- Piven, F.F., en R.A. Cloward, *Poor people's movements. Why they succeed and how they fail*. Vintage Books, New York 1977.
- Rootes, C., On the future of protest politics in western democracies - A critique of Barnes, Kaase et al., *Political action. European Journal of Political Research*, 9 (1981), p. 421-432.
- Schennink, B., T. Bertrand en H. Fun, *De 21 november demonstranten. Wie zijn ze en wat willen ze?* Uitgeverij Jan Mets/Studiecentrum voor Vredesvraagstukken, cahier 25, 1982.
- Stuurman, S., *De labyrinthische staat. Over politiek, ideologie en moderniteit*, Uitgeverij SUA, Amsterdam 1985.
- Tarrow, S., *Struggling to reform: social movements and policy change during cycles of protest*. Cornell University, Western Societies Program Occasional Paper, No. 15, 1983.
- Thomassen, J.J.A., e.a. (red.), *De verstomde revolutie. Politieke opvattingen en gedragingen van Nederlandse burgers na de jaren zestig*. Samsom, Alphen a.d. Rijn 1983.

Commentaar en discussie

Rechtspoliticologie gevraagd...

Henc van Maarseveen

'Ook wie Nederlandse staatsjuristen vraagt naar de machtsverhouding tussen bij voorbeeld regering en parlement, heeft alle kans een antwoord uit de Grondwet te krijgen' zegt M.P.C.M. van Schendelen terloops in een boeiend verhaal over politicologen in China (*Acta Politica*, 1984, 4, p. 500). Het is knap overdreven en bezijden de waarheid. Maar al zou het waar zijn, dan blijft het een interessante vraag wat voor de politiek toch de feitelijke gevolgen zijn van formele rechtsregels. De politieke praktijk is anders dan de juridische normering, jawel, maar wat is nou eigenlijk de rol die de juridische normering speelt? Indien uitsluitend een symbolische, wat is daarvan dan de politieke functie?

'Het' recht moge van alles en nog wat zijn, het is ook en niet in de laatste plaats een politiek fenomeen. In de juridische circuits ligt voorts heel wat sociale én politieke macht samengeklonterd. En net zoals de sociologie voor de juridische wereld pas echt relevant en reçu werd toen het specialisme rechtssociologie zich ontwikkelde, wordt de politicologie voor de rechtswetenschap pas onmisbaar als de rechtspoliticologie voet aan de grond krijgt binnen de politicologie. Politicologen zouden het staats- en bestuursrecht liever niet met verouderde bevangenheden moeten afdoen. Zij zouden het beter kunnen opvatten als een probleemveld vol politieke factoren en aspecten. Wat zijn eigenlijk de politieke functies van het recht, wat de juridische functies van politiek? Is het recht een politieke variabele of juist niet? Wat is de politieke inhoud en strekking van het recht? Is het rechtsstelsel een politieke machtsfactor of juist niet? Ach, er zijn probleemstellingen te over. En al kan ik heel wat erover lezen bij Görlitz en Voigt, belangwekkender is voor mij wat Nederlandse politicologen erover zouden kunnen zeggen.